

KÜRESEL SALGIN (COVID-19) SÜRECİNDE KAZAKİSTAN'DA ÂŞİK ATIŞMALARI VE SALGINLA İLGİLİ ŞİİRLERİN İNCELENMESİ*

An Investigation of Aitys and The Poems on Pandemic In Kazakhstan Durlng The Pandemic (Covid-19)

Dr. Bekarys NURİMANOV**
Dr. Zhuldyzay KİSHKENBAYEVA***

ÖZ

2019'un sonunda Wuhan'da (Çin) ortaya çıkan Covid-19 adlı virüsün yeryüzüne hızlı bir şekilde yayılması bütün dünyada küresel salgın kararının alınmasına neden olmuştur. 16 Mart 2020 tarihinde Kazakistan'da olağanüstü hâl ilan edilmiş ve bütün dünya gibi Kazakistan'da da tedbirler alınmıştır. Bu süreçte SOKÜM olarak Kazak toplumunda âşık atışması ön plana çıkmıştır. Bu makalede küresel salgın sürecinde Kazakistan'da aytısın düzenlenmesi ve âşık atışmasında Covid-19 konulu şiirlerin işlenmesi değerlendirilmiştir. Salgının yarattığı sorunlardan biri sokağa çıkma yasağından dolayı âşık atışmalarının kültür merkezlerinde değil sanal ortamda düzenlenmiş olmasıdır. Çalışmada Kazakistan'da olağanüstü hâl ilan edildikten itibaren üçü sözlü ve biri yazılı şekilde olmak üzere aytısın dört türü gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Sözlü aytısın ilki, farklı mekânlarda oturan âşıkların sanal ortamda görüntülü iletişim kurarak atışmasıdır. İkincisi aynı ortamda bulunan iki âşığın sözlü yarışmasının sosyal medya aracılığıyla canlı yayımlanmasıdır. Üçüncüsü ise radyo üzerinde yapılan söz yarışmasıdır. Bu tür atışmada âşıklar birini ne yüz yüze ne de görüntülü görebilmekte sadece seslerini dinleyebilmektedir. Son olarak gazete ve Facebook, Instagram gibi yazılı ve görsel medya üzerinde yürütülen yazılı söz atışmalarından söz edilebilir ki bunlar eski geleneğin devamıdır. Araştırmada 2020 yılın Mart-Eylül ayları arasında yüzdenden fazla akının katılımıyla 100 civarında atışmanın olduğu tespit edilmiştir. Bir başka deyişle küresel salgın sürecinde geleneğin farklı bir bağlamda yeni bir biçim kazandığı belirlenmiştir. Âşık atışmasının çoğunlukla devlet tarafından düzenlenmesi, kazanan akınların ödüllendirilmesi ve halkın Youtube'a aktarılmış aytısları çok izlemesi göstermektedir ki aytıs geleneği ve akınları Kazak toplumunda önemli bir yere ve işleve sahiptir. Akınların Covid-19 temalı yaptığı atışmalar Bascom'un "Folklorun Dört Fonksiyonu" bakımından değerlendirildiğinde folklorun "toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işlevi" ile ilişkilendirilebilir. Dünyayı çok yönlü etkileyen salgın sürecinde elektronik bağlamanın yeni bir ortam olarak toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca salgın sürecinde düzenlenen online aytısları icra (performans) kuramı çerçevesinde ele alındığında icracı akın ve dinleyici halk arasında doğal iletişim olmaması nedeniyle işlevi etkilenmiştir. Akınların zor günlerde halkın ve devletin yanında olarak eski cıvırlık/ozanlık geleneği yaşatmaya gayret etmesi sonucu bu süreçte de âşıklar rakibiyle atışma yaparken salgın sürecinde halkın psikolojik bunalıma girmemesi için onları neşelendirmeye, sabretmeye ve bu derdin geçici olduğunu anlatmaya çaba göstermişlerdir. Ayrıca âşıkların salgından kurtulmak için devletin koyduğu karantina kurallarını yerine getirme konusunda da halkı uyarıcı ve yönlendirici olma gibi bir görev üstlendikleri de söylenebilir. Aytıs esnasında söylenen şiirler, salgın dönemindeki Kazak halkının dünya görüşünü ve geleneği korumaya çalıştığını ispatlaması yanında sözlü tarih için de önemli ip uçları barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Âşıklik geleneği, çevrim içi aytıs, akın, küresel salgın, elektronik ortam.

ABSTRACT

The rapid spread of the virus named Covid-19, which emerged in Wuhan (China) at the end of 2019, caused a global epidemic all over the world. On March 16, 2020, a state of emergency was declared in Kazakhstan and measures were taken in Kazakhstan like the rest of the world. In the meantime, intangible cultural heritage such as aitys, which is a contest on improvised oral poetry, got a great attention in Kazakh society. This article presents the results of an analysis on organizing aitys contests and the poems on COVID-19. The main cause of pandemic is that it changed conventional improvised poetry contest into virtual environment. As a

* Geliş tarihi: 10 Ekim 2020 - Kabul tarihi: 08 Mart 2021

Nurimanov, Bekarys.; Kishkenbayeva, Zhuldyzay, "Küresel Salgın (Covid-19) Sürecinde Kazakistan'da Âşık Atışmaları ve Salgınla İlgili Şiirlerin İncelenmesi" *Milli Folklor* 129 (Bahar 2021): 98-110

** South Kazakhstan State Pedagogical University Department of Kazakh Language and Literature, Shimkent/Kazakhstan. bekarysnurimanov@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6721-4295.

*** L. N. Gumilyov Eurasian National University. Nur-Sultan/Kazakhstan, zhuldyzaykk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8273-0554.

result of the study, it was revealed that four types of aitys contests were held since the state of emergency was declared in Kazakhstan, where three of them were oral and one in written form. The first type of oral aitys contest took place online through video chatting service between two contestants from different places. The second type of the contest was offline at the same place and their contest was streamed via social media. These two contests are streamed on Skype, Instagram, Facebook and the records of the contest are posted on Youtube platform. The third is a radio-talk contest. In an aitys, a man can only listen to his voice to see what he sees in person. Finally, Instagram can be mentioned on paper, as well as on visual and print media such as Facebook. The article states that in the period from March to September 2020, more than one hundred aitys was conducted with the participation of more than one hundred minstrels. Covid-19-themed calls and responses of minstrels were evaluated around Bascom's "Four Functions of Folklore" and Performance Theory. The poems during the aitys proves that the Kazakh people during the outbreak try to safeguard the world's vision and traditions, as well as important advice for oral history.

Key Words

Minstrelsy tradition, online aitys, minstrel, pandemic, electronic media.

Giriş

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve *Covid-19* adı verilen virüsün bütün dünyaya hızlı bir şekilde yayılması küresel salgına neden olmuş ve bu durum dünya düzenini değiştirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün küresel salgın olarak açıklamasından ve virüsün Kazakistan'dan görüldüğü 16 Mart 2020 tarihinden itibaren Kazakistan'da olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Bütün dünya gibi Kazakistan'da da önlemler alınmış bu kapsamda sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Pazar yerleri ve camiler kapatılmış, eğitim kurumları online sisteme geçmiş ve alış-veriş gibi birçok aktivite sanal ortama taşınmıştır. Aynı zamanda yaşam tarzının salgına bağlı değişimi de her toplumda hangi kültürel değer önemli olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Örneğin, karantina şartlarına uyarak evlerine hapsolan İtalya halkı şarkı söylemeye büyük bir özen göstermişlerdir (<https://www.sabah.com.tr/video/dunya/karantinadaki-italyada-evinden-cikamayan-halk-pencerelerde-sarki-soyluyor>). Evlerinin balkonlarına çıkan İtalya halkı topluca şarkılar söyleyerek hem eğlenmişler hem kendilerini ruhsal olarak tedavi etmeye çalışmışlardır. Türkiye'de ise buna benzer bir şekilde MEB ve UNESCO'nun rehberliğinde sanal ortamda masal anlatma geleneğinin canlandırıldığı ve âşıkların doğaçlama atışmalar yaptığı görülmektedir. Karantina şartlarına uyarak evlerinde kalmak zorunda kalan çocukları neşelendirmek için masalcılar internet üzerinden masal anlatmaya ağırlık vermişlerdir. Ayrıca bu salgın döneminde âşıkların performansının sanal ortama yansımalarını değerlendiren akademik çalışmalar kaleme alınmıştır. Çetin'in makalesinde Türkiye'deki âşıklarının salgın hakkında söyleyip sosyal medyada paylaştıkları şiirleri değerlendirilmiştir (Çetin 2020). Youtube'da yer alan eserlere dayanan Gürçayır'ın çalışmasına göre Türkiye'deki âşıklarının evde tek başına oturup Covid-19'a ithafen doğaçlama şiirler söyledikleri anlaşılmaktadır (Gürçayır 2020). Saraç'ın çalışmasında ise âşıkların atışma yaparken söyledikleri salgın temalı şiirleri incelenmiştir (Saraç 2020).

Salgın sürecinde Kazakistan'da da âşıkların elektronik ortamda birbiriyle atışmasına büyük önem verildiği görülmektedir. Başka bir deyişle küresel salgın sürecinde Kazakistan'da sanal ortamda özellikle aytıs/âşıklık geleneği öne çıkmıştır. Dolayısıyla virüsten korunmak için evde kalan halkın boş zamanlarda Kazak geleneği olarak aytısa önem vermesi, akınların geleneği yaşatmaya çaba göstermesi ve salgınla ilgili yeni şiirlerin üretilmesi incelemeye değerdir. Netlore olarak çevirim içi aytısın yaygınlaşması ve yeni türlerin ortaya çıkması önem arz etmektedir. Ayrıca makalede Youtube, Facebook

ve Instagram gibi sosyal medyada ve gazetelerde yer alan âşık atışmasında söylenen şiirler, bağlam merkezli kuramlardan işlevsel kuram ve icra (performans) kuramı çerçevesinde ele alınmıştır.

Kazak aytıslarının metinleri 19. yüzyılda yazıya geçirilmeye ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu metinler incelenmeye başlanmıştır. Bahsedilen bu konuyu bugüne kadar A. Baytursinov, H. Dosmuhamedov, S. Seyfullin, M. Awezov, S. Mukanov, M. Bazarbayev, E. Ismailov, Z. Ahmetov, M. Jarmuhamedov, A. Altay, M. Ergun, S. Yıldırım, L. Ura-kova, S. Sağlam ve Eva-Marie Dubuisson gibi bilim insanları araştırmıştır. Makalede, karantina döneminde çevirim içi aytısların düzenlenmesi üzerinde durulmuş ve Covid-19 küresel salgınıyla ilgili söylenen şiirler iki başlık altında incelenmiştir. Araştırma esnasında salgın sürecinde Kazakistan’da aytısların dört çeşidinin düzenlendiği ve etkinliklere yüze yakın âşığın katıldığı tespit edilmiştir. Netice itibarıyla Kazak toplumunda aytısların netlore teorisine uygun olarak internet üzerinde yeni bir biçim kazandığı ve gelecek olarak sürdürülebilir seviyede olduğu kanıtlanmaktadır. Bununla birlikte, salgın konusunu işleyen aytısların yola çıkılarak Covid-19 salgınının Kazak halkının dünya görüşünü, kültürünü ve günlük yaşamını ne kadar etkilediği gözler önüne serilecektir. Diğer taraftan da “Somut Olmayan Kültürel Miras” olan aytısların bu süreçte nasıl korunduğu belirlenmiştir.

Türk Halk Bilimi alanında Anadolu âşıklık geleneği ve Kazakistan aytısları birbirine benzemektedir. Karşılaştırıldığında aralarında hiçbir farkın bulunmadığı ve her ikisinin de aynı geleneğin farklı adlandırılması olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu’da geleneğin temsilcilerine âşık, Kazak sahasında ise akın denilmektedir. Örneğin, Ergun “Akınları diğer tiplerden ayıran en büyük özellik, aytıslara düşmeleridir. Anadolu-Türk âşık tarzı şiir geleneğinde atışma adı verilen aytısta iki akın karşılıklı söz yarıştırlar; birbirleriyle yarışır” diye ifade etmiştir (Ergun 2002: 103). Nurimanov ve Altay’ın çalışmasında ise “Kazak sahasındaki akın, Anadolu’da ozanlardan sonra gelen âşıklar gibi cıravlardan sonra gelen saz çalıp doğaçlama söyleyen ve atışmaya katılan söz şairidir” diye açıklanmıştır (Nurimanov vd. 2018: 56). Yani âşıklık geleneği ve aytısların, kuşaktan kuşağa aktararak eski devirlerden bugüne kadar ulaşan halk kültürü ve insanlığın somut olmayan kültürel mirasıdır. Oğuz, UNESCO’nun İngilizcedeki “Intangible Cultural Heritage”, Fransızcadaki “Patrimoine Culturel Immatériel” terimlerini Türkçeye “Somut Olmayan Kültürel Miras” olarak çevirmiştir (Oğuz 2013: 5-13). Anadolu âşıklık geleneği, UNESCO’nun “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi”ne 2009’da Türkiye tarafından kaydedilmiştir (<https://ich.unesco.org/en/decisions/4.COM/13.72>). Aytıslar ise UNESCO’nun aynı listesine 2015 yılında Kazakistan ve Kırgızistan tarafından sunulmuş ve kabul edilmiştir (<https://ich.unesco.org/en/decisions/10.COM/10.B.20>). Dolayısıyla salgın sürecinde âşık atışmasının defalarca düzenlenmesi ve onun Kazak toplumunda dikkat çekici hâlde olması aytısların hem SOKÜM olarak korunması hem sürdürülebilir kalkınma kavramı bakımından önemlidir.

Kazakçadaki aytıslar kelimesi Kırgızcadaki aytıslar olarak kullanılmaktadır. S-Ş ses değişimine Türk halklarında çokça rastlanır. Aytıslar kelimesi, ilk defa Kaşgarlı Mahmud’un *Divânü Lûgat-it-Türk* adlı sözlüğünde “Aytıslar, iki kişinin birbirinin hâlini sorması” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 55) olarak geçmektedir.

Kazak aytıslarından bahsederken öncelikle onun tarihi ile gelişim dönemleri üzerinde durmak gerekir. Nurimanov’un çalışmasında Kazak sahasındaki âşıkların söz atışmasının altı gelişim noktası gösterilmektedir.

1. Aytısların başlangıcı, gelenek olarak söz atışmasının ortaya çıkması.
2. İki âşığın meydanında karşılıklı söz atışması.

3. Âşıkların mektupla yazılı söz atışması.
4. Âşıkların söz atışmasının sahneye çıkması.
5. Âşıkların söz atışmasının televizyondan gösterilmesi.
6. Sanal ortamda olan söz atışması (Nurimanov 2014: 8).

Kazak araştırmacıların incelemesine göre aytısın başlangıcı eski Türk kültürüne dayanmaktadır. Yani aytısın en eski türü olarak eski gelenek ve inançlar gösterilmektedir. Örneğin, “*aytısın bu türü: bireysel aytıs değil, grup halinde atışma geleneğinden, eski inanç ve âdetlerden ortaya çıkan aytıstır. Onun dinî gelenekteki örneği badık, evlenmeyle ilgili ananevi şiirlerdeki örneği jar-jar’dır*” (Awezov 1964: 31). İki akının atışması yani aytıs bundan sonra ortaya çıkmış ve 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Kazak sahasında yaygın hâle gelmiştir (Mukanov 1965: 9). O dönemlerde aytısın yazılı türü de ortaya çıkmıştır. Mukanov’un araştırmalarına göre, ilk olarak Musa ile Manat, Akan ile Nurkoja, Akan ile Meşhur Jüsip, Nurjan ile Sapağali gibi akınlar birbirleriyle mektuplaşma yoluyla atışmışlardır (Mukanov 1965: 11). Araştırmacılar aytıs akınlarının sahneye çıkarak hünelerinin sergilemesinin 1922 yılından itibaren başladığını ileri sürerler (Awezov 1966: 22). Semey şehrinde gerçekleşen o söz yarışına İsa Bayzakov ile Nurlıbek Baymuratov gibi akınlar katılmıştır. Âşıkların atışmaları 1966 yılından itibaren televizyon aracılığıyla halka izletilmekte, 2009 yılından bu yana internet ortamında da geniş kitlelere ulaşmakta ve yayılmaktadır (Nurimanov 2013: 102).

Yüzyıllardan beri süregelen âşıklık tarihsel olarak geçmişten bugüne toplumu derinden etkileyen salgın, doğal afetler, kuraklık, göç ve savaş gibi birçok olaydan etkilenmiştir ki dünyanın her bir yanını etkisi altına alan Covid-19 olarak adlandırılan hastalık da bu kültürel değişimde payını almıştır. Kazak toplumunda özellikle de zor dönemlerde atışma geleneğinin ön plana çıkması tesadüf değildir. Tarihte, halkın başına bir felaket geldiği zaman jırav, jırşı ve akınlar insanları sabırlı olmaya davet etmiş, yırlarıyla millete destek olmaya çalışmışlardır. Örneğin, 17-18. yüzyılda yaşayan Bukar Jırav hana da halka da nasihat vermiştir (Nurimanov vd. 2018: 43). Düşmanların hücum ettiği o dönemde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında da Kazak âşıkları atışmalar yaparak halkı sabırlı ve güçlü olmaya davet etmişlerdir. Bunu araştırmacı Jüsipov şu şekilde anlatır: “1943 yılında Kızılorda’da ilk defa düzenlenen akınlar aytısı şiddetli savaştan yorulmuş ve yılmaya başlayan halkın ruhunu yükseltip, cephenin gerisinde emek verenleri büyük bir kahramanlığa teşvik eden, hüznü gönüllere ümit ışığını saçan fevkalade bir toplantı oldu” (Jüsipov, 2009: 3). Kazak toplumunda jırav, jırşı ve âşıkların önemini gösterecek bir başka husus, düğünlerde görev yapmaları ve onlara zarar verenlerin bedel ödemeleridir. Yani âşıklar Kazak toplumunda *betaşar* adı verilen düğünlerde, gelinin yüzünü açma görevini yerine getirir (Kartaeva 2017: 196). Araştırmalara göre Kazak âşıklarının görevi sadece atışmalara katılmak değil, toplumda başkaca görevleri de yerine getirmektir. Bu durum, halk arasında âşıkların itibarını artırmakta ve onlara zarar verenler ceza olarak bedel ödemektedirler. Bu ceza, Kazak toplumunda *sanat bedeli* olarak adlandırılmıştır (Kartaeva 2016: 206). Salgın sürecinde Kazakistan’da aytısa büyük önem verilmesi, geçmişte oluşan geleneğin devam ettiğinin kanıtıdır. Bundan dolayı âşıklar, karantina zamanında hem halka destek olmakta hem de geleneği devam ettirerek korumaktadır. Bununla birlikte salgın sürecinde aytısın sık düzenlenmesi, aytıs türlerinin tekrar canlanmasına ve yeni türlerin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. İlaveten Kazak toplumundaki söz sanatının ne seviyede olduğunu göstermektedir.

Çevrim içi aytısın düzenlenmesi

Salgın sürecinde Kazakistan'da âşıklar atışmasının dört farklı şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan ilki, fiziken farklı mekânda oturan âşıkların sanal ortamda görüntülü iletişim kurarak atışmasıdır. Bunlar skype, Instagram, Facebook gibi sanal programlar aracılığıyla gerçekleşip sonra Youtube'a aktarılmıştır. İkincisi, aynı mekânda oturan âşıkların sözlü yarışmasıdır. Bu tür atışmalar Facebook'ta canlı yayında verilmiş ve izleyicileri de sosyal medya kullanıcılarıdır. Üçüncüsü ise âşıkların birbirini görmeden radyo üzerinde atışmalarıdır. Bu atışma canlı yayının hemen ardından Youtube'a aktarılmıştır. Son olarak âşıkların internet üzerindeki çeşitli sitelerde yazılı atışmalarıdır. Özetle akın atışmasının ilk üçü sözlü, biri ise yazılı biçimde gerçekleşmiştir.

1. Elektronik ortamda camdan cama görüntülü sözlü atışma.
2. Elektronik ortamda yan yana görüntülü sözlü atışma.
3. Radyoda sözlü atışma.
4. Yazılı kültür ortamında atışma.

Elektronik ortamda camdan cama görüntülü sözlü atışma

Karantina döneminde ilk çevrim içi aytısı Kazakistan Cumhuriyeti Yolsuzlukla Mücadele Kurulu düzenlemiştir (<https://aikyn.kz/antikor-ajtystyng-zhengimpazdary-anyqtlady/>). Ulusal çapta gerçekleşen aytıs 9 Nisan 2020 tarihinde başlayıp 28 Nisan'a kadar sürmüştür. Toplam 19 gün süren aytısa Kazakistan'ın Nur-Sultan, Çimkent, Kostanay, Pavlodar, Kızılorda, Aktöbe ve Öskemen şehirlerinden 16 akın katılmıştır. Karantinanın şartlarına uygun olarak âşıkların her biri atışmayı kendi şehrinde, kendi evinde oturarak elektronik ortamda iletişim kurarak yapmışlardır. Aytısa katılan 16 âşık önce kendi arasında yarışır. İkinci tura kalan 8 âşık ise daha sonra kendi arasında atışır. Üçüncü tura ise 4 âşık kalır ve aralarında atışır. Son aşamada ise 2 âşık atışır. Böylece atışma, dört aşamada gerçekleşmiş olur. Akınların atışmasını aytıs geleneğine uygun olarak düzenleyiciler tarafından tayin edilen jüriler değerlendirmiş ve üstün olanına hediye verilmiştir. Skype üzerinden yapılan söz yarışı ise halka Youtube vasıtasıyla yayıldığından seyircileri de internet kullanıcılarıdır. Netlore ortamında halkın beğenisini kazanan ve dikkatini çeken aytısın izlenme sayısı 14 binin üzerindedir (<https://www.You-tube.com/watch?v=1cjHIBgTPE0&t=97s>). Kültür saraylarında yapılan normal aytısları izlemeye ise en fazla 2000 kişi gelmektedir. Bu bağlamda çevrim içi aytısın seyircisinin çok olduğu âşıkardır. Karantina sürecinde bu tür söz yarışları Pavlodar ve Aktöbe şehirlerinin Kültür Merkezlerinin düzenlemesiyle gerçekleşmiştir. Yarışmaya Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinden 12 akın katılmış, 6 aytıs gerçekleştirilmiştir. O aytıs da Youtube'a yüklenmiş ancak az izlenmiştir. Bunun dışında Instagram, Facebook gibi sosyal medya araçlarıyla da aytıslar yapılmıştır. Örneğin, Çimkent şehrinin Kültür Merkezi tarafından Instagram ortamında düzenlenen aytısa 12 akın katılmış, 6 âşık atışması gerçekleştirilmiştir. Herhangi birinin girişimi ve düzenlemesi olmadan internet kullanıcılarının talepleri üzerine de Instagramda birkaç defa aytıs yapılmış fakat bunun sayısı az olmuştur.

Kazakistan'da çevrim içi aytıs küresel salgından önce 2019 yılının Şubat-Mayıs ayları arasında düzenlenmiştir. Bu Kazakistan'da yapılan ilk çevrim içi aytıs olmuştur. O dönem karantina olmasa bile Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinden 10 âşık bu atışmaya katılmış, hatta Türkiye'den de katılım sağlayan bir Kazak âşık olmuştur. İlk defa düzenlenmesine rağmen Kazak akınları çevrim içi aytısa çabuk uyum sağlamışlar ve halk da bu aytısı olumlu karşılamıştır. Bu aytısın kazananları ise internet üzerinden yapılan oylamaya göre belirlenmiştir. Netice itibarıyla Youtube kanalındaki aytısların izlenimi de yüksek olmuştur. Yani halkın en çok izlediği aytıs 145 binden fazla izlenmiştir

(<https://www.Youtube.com/watch?v=pxADFv8-RXc>). Salgın sürecindeki aytıslarla kıyaslandığında bu ayıtın daha çok izlendiği görülmektedir.

Elektronik ortamda yan yana görüntülü sözlü atışma

İki âşığın aynı ortamda bulunup yüz yüze atışmasıdır. Ancak onların seyircilerin gözlerinin önünde değil de ekranda olması ayıtın geleneğinde salgından dolayı ortaya çıkan yeni bir türdür. Örneğin, Çimkent Şehri Kültür Merkezinin düzenlediği böyle bir ayıtısa 14 âşık katılmıştır. 25 Mart tarihinde başlayan ayıt 6 Mayıs tarihine kadar sürmüştür. Her hafta iki âşık yarım saat boyunca atışmış ve onların hüneri Facebook üzerinden canlı olarak yayımlanmıştır. Âşıkları izleyen sosyal medya kullanıcıları canlı yayın videosunu beğenmiş ve yorum yazmışlardır. Aynı bu tarzdaki atışma örneği tekrar Şimkent'te ayrıca Aktöbe ve Oral şehrinin kültür merkezinde de düzenlenmiştir. Böyle bir ayıt daha önce hiç yapılmadığından dolayı bu Kazak ayıtın geleneğinde görülen bir yenilik sayılabilir. Bu tür aytıslara yaklaşık 26 akın katılmıştır.

Radyoda sözlü atışma

Karantina döneminde Kazakistan'da yapılan ayıtın üçüncü türü olan radyo ayıtını "Kazak Radyosu" düzenlemiştir. 11 Nisan-23 Mayıs 2020 tarihleri arasında gerçekleşen radyo ayıtına Kazakistan'ın Nur-Sultan, Aktöbe, Almatı, Atırav, Çimkent, Taraz, Kızılorda, Oral ve Pavlodar şehirlerinden 16 âşık katılım sağlayıp 8 defa atışma yapmışlardır. Bu söz yarışının diğerlerinden farkı, âşıkların da seyircilerin de birbirlerini yüz yüze, hatta ekranda bile görmemiş, sadece radyodan seslerini dinlemiş olmalarıdır. Âşıkların atışması radyoda yayımlandıktan sonra Youtube kanalına yüklenmiş ve dinleyiciler internet üzerinden oy kullanarak âşıkları değerlendirmişler. Radyo ayıtı, ayıtın daha önce hiç görülmemiş ve karantina sürecinde ortaya çıkmış bir türüdür. İnternet üzerinden yarışma düzenlenmesi de yine geleneğin değiştiği hususlardan biridir.

Yazılı kültür ortamında atışma

Karantina sürecinde Kazakistan'da dört yerde yazılı ayıt düzenlenmiştir. İlk ikisi Karağandı Eyaleti'nin "Ortalıq Kazakstan", Kostanay Eyaleti'nin "Qostanay Tañı" gazetelerinde, diğer ikisi ise Karmakşı ve Şiyeli ilçelerinin Kültür Merkezleri tarafından organize edilerek Instagram ve Facebook gibi sosyal medya araçlarında gerçekleştirilmiştir. "Ortalıq Kazakstan" gazetesinde "Milletin Sağlığı Büyük Bir Murattır" konusunun ele alındığı yazılı ayıtısa 12 âşık katılmıştır. Gazetenin bir sayısında yayımlanan iki âşığın ayıtı sonraki sayıda devam etmiş ve okuyucunun dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bundan dolayı âşık atışmasının kazananını belirlemede düzenleyiciler tarafından tayin edilen jüriyelerin verdiği puanla birlikte halkın Instagram üzerinden verdiği oyları da hesaba katılmıştır. İlk aşamanın kazananları finalde birbirleriyle söz yarışını yapmışlardır. Söz konusu gazetenin 11 Nisan 2020 tarihli 38. sayısından itibaren yayımlanmaya başlayan yazılı ayıt 28 Mayıs tarihindeki 56. sayıda sona ermiştir.

"Qostanay Tañı" gazetesinin düzenlediği yazılı ayıt Kazakların büyük şairi Abay'ın doğumunun 175. yılı anısına yapılmıştır. Karantina rejimi uygulanmadan önce başlayan ayıt durmadan devam etmiştir. Kazakistan'ın Kostanay, Almatı, Karağandı, Atırav ve Nur-Sultan şehirlerinden 14 âşığın katıldığı söz yarışını 2020 yılının Şubat-Ağustos ayları arasında yapılmıştır. İlk iki âşığın ayıtı söz konusu gazetenin 28 Şubat 2020 tarihli 24. sayısında, son ayıtın metni ise 21 Ağustos'taki 98. sayısında yayımlanarak sona ermiştir. Karmakşı ve Şiyeli ilçelerinin Kültür Merkezleri tarafından düzenlenen yazılı ayıtıslar Facebookta gerçekleşmiştir. Eyalet çapında gerçekleşen ayıtısların her birine onar âşıktan toplam 20 âşık katılmıştır.

19-20. yüzyıllarda Kazak bozkırında âşıkların birbirleriyle mektuplaşma yoluyla ortaya çıkmış ayıtın geleneğinin yazılı türü, 2009 yılında "Alaş Aynası" gazetesinde tekrar

canlanmıştır (2009: 8). Ayrıca Nurimanov'un çalışmasında 2013 yılında www.kazaitys.kz sitesi, twitter ve Facebook gibi sosyal medya araçlarında yazılı aytısın yapıldığından bahsedilmektedir (2014: 15-20). Küresel salgın sürecinde de yazılı aytısın devam ettiği görülmektedir.

Covid-19 Temalı Şiirlerin İşlevsel Kuram Açısından Değerlendirilmesi

Çeşitli dönemlerde vuku bulan tarihî olaylar ve toplumun karşılaştığı önemli meseleler, Kazak âşıklarının atışmalarına konu olagelmiştir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, âşıklar atışma yaptıkları zaman rakipleriyle söz yarıştırmakla kendi dönemlerinin meselelerine de değinmişlerdir. Bu durum kendince yeni terimler, imajlar, benzetmeler ve yeni şiirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Söz konusu bilgilerden her dönemdeki halkın sosyal ve kültürel durumunun, her olayla ilgili görüşünün nasıl olduğunu anlamak mümkündür. Örneğin, 19. yüzyıldaki Kazak âşıklarının atışmalarında o dönemdeki bolıs (Bey) seçimleri, boylar arasındaki ilişkiler ve benzeri meselelerden söz edilmiş (Şöce 1965: 88), 1942-1945 yılları arasındaki söz yarışlarında İkinci Dünya Savaşı konusu üzerinde çokça durulmuştur (Köşen 1966: 90). Âşıklar kendi dönemlerinde meydana gelen olayları betimleme sırasında o zaman ortaya çıkan terimleri kullanmışlar ve dönemleriyle ilgili kendi görüşlerini de bildirmişlerdir. Bu yönüyle âşık şiiri sözlü tarihle doğrudan ilişkilidir.

2019 yılının sonlarında ortaya çıkan koronavirüs salgınına konu alan şiirlere günümüz Kazak âşıklarının atışma şiirlerinde de çokça yer verildiği tespit edilmiştir. Tüm dünyayı saran Covid-19 virüsü Kazakların atışma geleneğini sadece tür bakımından değil, konu ve içerik bakımından da etkilemiştir. Bir başka ifadeyle, salgın sürecinde yüzden fazla âşığın katılımıyla gerçekleşen yüze yakın sözlü ve yazılı âşık atışmalarında koronavirüs konusu çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Atışmalarda ise bu zamana kadar aytısın akınlarının ifadelerinde yer almayan *virtüs*, *koronavirüs*, *taç virüs*, *covid*, *pandemi*, *karantina*, *maske*, *online*, *offline*, *sosyal mesafe* vb. terimler kullanılmıştır. Ayrıca, Covid-19 ve onunla ilgili şiirler de ortaya çıkmıştır. Âşıklar toplumun içinde bulunduğu zor duruma rağmen geleneği devam ettirmek için çabalayıp, uluslararası bir meselede kendi görüşlerini beyan etmiş ve seslerini duyurmuşlardır. Âşıklar, atışma esnasında birbirleriyle söz yarıştırmakla birlikte âşıklık geleneğine uygun bir şekilde toplumda âşık olarak kendi vazifesi ne ise onu yerine getirmeye çalışırlar. Genel olarak, âşık atışmalarında halkın virüsle ilgili genel görüşü, karantina sırasındaki halkın durumu, korunmanın yolları, salgının aytısın geleneğine etkisi gibi konulara yer verilmiştir. Örneğin, düzenlenen ilk çevrim içi aytısta birinci çift olarak Nurkanat ile Toba söz yarıştırmış:

Korono virus kezip ken dalanı
Üreyge toldı osı kün el canarı
Barimizge barinen saqtıq kerek
Tapqaşa bul indetke em dawanı
(Kayrat Nurkanat).

Koronavirüs dolaşıp geniş bozkırı,
Korkuyla doldu bu günlerde halkın gözleri.
Hepimize her şeyden önce tedbir gerek,
Bulana dek bu salgına tedavi ve devay

Atı caman awırdın atın aytın
Ata-baban ondaydı atamağan
Nurqanat, dwalı awız aqın edin
Soni bilip istegen ata-baban
(Ötepbayev Toba).

Kötü hastalığın adını söyledin,
Öyle şeyleri söylememiştir ecdadın.
Nurkanat ağzı dualı âşık idin,
Onu bilerek yapmıştır ecdadın

Aytısı başlatan Nurkanat Akın şiirinde “koronavirüs” kelimesini kullanır. Rakibi ise “Kazak geleneğinde kötü şeylerin adının söylenmediğini” belirterek onu uyarır. Zira, salgını durdurmanın yolunun onun adını söylememek olduğu düşünülür. Kültür kodu açı-

sından bu bilgi önemlidir. G. Ospanova'nın eserinde ölüm ve hastalık adının söylenmesinin tabu ya da örtmece olarak adlandırıldığından ve onun Kazak geleneğindeki yerinden bahsedilir (Ospanova 2016: 163). Kötü şeylerin adının söylenmemesi Kazakların algısında çok eski devirlerden beri süregelen bir anlayıştır. Toba Akın bu eski anlayışı korumaya çalışmakta ve onu dikkate almayan rakibini ise eleştirmektedir. Bu şiirlere William Bascom'un folklorun dört fonksiyonu teorisi çerçevesinde bakacak olursak, onları "toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işlevi" (Ekici 2015: 125) olarak değerlendirebiliriz. Çevrim içi aytısta Kazak akınlarının bulunduğu virüsün zararı ve ondan korunmak için karantina şartlarına uymayla ilgili şiirler de bu kategoriye dâhil edilebilir. Zira, âşıklar virüsün daha fazla yayılmaması için halkı tedbirli olmaya ve devletin ilan ettiği karantina kurallarına uymaya davet etmektedirler. Bu süreçte tüm dünyada alınan tedbirler gibi Kazakistan'da da halkın sokağa çıkması, 65 yaş üstü vatandaşların dışarıda dolaşmaları ve toplu taşıma araçlarının çalışması katı bir şekilde yasaklanmıştır. Okul, üniversite, cami, düğün salonu gibi kalabalığın toplandığı yerler kapatılıp, "evde kal", "biz birlikteyiz" gibi sloganlar yükselmiştir. Bununla ilgili olarak radyo aytısında Kaziret ile söz yarıştıran Şuğayıp şöyle der:

Üyinde catıp qana qutulatın
Bul dertin emi özgeden bölük eken.
Körinbey elge kelgen bul tacaldı
Tıgılıp catqan adam cenedi eken
Sondıqtan şoşandamay tınış qana
Üyinnen şıqpay catw kerek eken
(Sezimhan Şuğayıp).

Sadece evinde yatarak kurtulacak,
Bu derdin devası başkalarından farklıymış.
Görünmeden ülkeye gelen bu felaketi,
Saklanıp yatan kişi yener imiş.
Bundan dolayı gezinmeden sessizce,
Dışarı çıkmadan evde yatmak lazım imiş

Sokağa çıkma yasağı getirildiğinden dolayı âşik Şuğayıp virüsten korunmak için evden çıkmamak gerektiğini anlatır. Çünkü âşıklar virüsten sadece kendileri korunmakla kalmaz, halkı da buna davet ederler. Bununla birlikte âşıklar salgın sürecinde halkın psikolojik bunalıma girmemesi için onları neşelendirmeye, sabırlı olmaya çağırmaya ve bu derdin geçici olduğunu anlatmaya gayret gösterirler. Bu, radyo aytısındaki Şalkarbay ile atışma yapan Meyirbek'in şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır:

Tac virus elimizge taralgalı
Özgeris boldı biraz ceke ömirde
Qol cwwdan bosamay qoldarımız
Qorqıp qaldıq tüşkirip, cötelwge
Wuhan deytin qaladan tarağan w
Uqtırdı şın üreydin ekenin ne
Dercavalırdertten zardap şegip
Demin işke tartıp tur şetelin de
Qazaqız tarihta qatar cutqan
Zamanın zaharın da, şekerin de
Erten-aq emen-carqın kün keşermin
Sınaqtardan sır bermey ötemin de
Curtıma cuğımdı ölen usınayın
Qızıl tilmen qızmet etemin de
Tawekel dep tas cutup topqa tüstim
Er cigit caralmağan eki ölwge
Tındarmandar radyonın ar çağınan
Qoldasın aqındardın ekewin de
Endeşe biz de keldik karantinde
Serpiltip qalın oyдын sekemin de
Munaydın bağasınday tüsip ketken
Munayğan el könilin köterwge

Taç virüs ülkemize yayılılı
Biraz değişiklik oldu özel hayatta.
Yıkamakla meşgul olup elimizi
Korkar olduk hapşırıp, öksürmeye.
Wuhan denen şehirden yayılan zehir,
Anlattı gerçek korkunun ne olduğu?
Süper güçler bu dertten zarar görüp,
Yabancı ülkeler de içine çekti demini.
Kazak'ız tarihte birlikte yutan
Zamanın zehri ile şekerini.
En kısa zamanda neşeli bir şekilde yaşarım,
Sınavlardan bana mısın demeden geçerim.
Halkıma doyurucu bir şiir sunayım,
Kızıl dilim ile hizmet edeyim.
Tevekkül edip azimle yarışa girdim,
Er yiğit yaratılmamıştır iki kere ölmek için.
Dinleyiciler radyonun öbür tarafından
Akınların ikisini de desteklesin.
Öyleyse biz de geldik karantinada
Derin düşüncelerin şüphelerinden uzaklaştırmaya.
Petrolün fiyatı gibi yerlerde sürünen,
Hüzünlünen halkın neşesini yükseltmeye

(Sultanhan Meyirbek).

Âşık Meyirbek'in şiirinde virüsten korunmak için eli sabunla yıkamak gerektiği söylenmektedir. Genelde doğal bir şey olan hapşırma ile öksürmenin de toplumda şüpheli ve tehlikeli olarak görülmeye başladığını da şiirine eklemiştir. Dünyadaki zor durumdan bahsettikten sonra bundan da ağır dönemleri başından geçiren Kazakların dünyayı saran salgından da sağ salım kurtulacağını vurgulayarak halkı ümitlendirir. Halkı iyi düşünmeye davet eder. Rakibi Âşık Şalkarbay da Kazakistan'daki durumu dile getirir:

Qazağım küle bersin köginde kün
Qanday zulmat körsen de şeğınbedin
Bırağ ta bul indettin cöni bölek
Menin cerim deytin coğ, senin cerin
Törtkül dünya qıynalıp catır qazır
Qaşaama adam orandı kebinderin
Tac virus bar alemge sınaq bop tur
Bir Alladan tileymiz cenildewin
Ewropanın özi de em tapqan coğ
Medisina damığan nebır kerim
Virus bizge kelmeydi dep cürgende
Qamtıdı qazaqtın bar önirlerin
Bizde halık dal qazır artıp otır,
Aq halattı candarğa senimderin
Olar qazır kündiz-tün damıl tappay
Nawqastarğa casap cür emin-domın
Bala-şağa barin de umıttı olar
Otbasına böle almayd könilderin
Sın sağatta candarın salıp catır
Olardı da qoldayıq elim menin
Dal qazır qaharmandar darigerler
Qaterge tigip catqan ömirlerin
(İzbasarov Şalkarbay).

Kazak'ım, göğünde güneş gülümsemeye devam etsin,
Ne zulmetler görsen de geri adım atmadın.
Ancak bu salgının durumu farklı,
Demiyor benim ülkem, senin ülken.
Bütün dünya zorluk çekiyor şimdi
Nice insan kefenlerine sarıldı.
Taç virüs bütün dünyaya sınav oldu,
Bir Allah'tan dileriz durumun iyileşmesini
Avrupa bile buna şifa bulamadı,
Olsalar da gelişmiş ve tıpta ileri.
Virüs bize gelmeyecek der iken,
Yayıldı Kazakların bütün bölgelerine,
Bizde halk şimdi ise ümitle
Bakıyor beyaz önlüklü insanlarına.
Onlar şimdi gece gündüz durmadan
Tedavi uyguluyorlar hastalarına.
Çoluk çocuk hepsini de unuttu onlar,
Hiç ilgi gösteremeden ailelerine.
Zor süreçte canla başla çalışıyorlar
Halkım benim, destekleyelim onları,
Şimdiki kahramanlar doktorlardır
Tehlikeye atmakta olan canlarını

Âşık Şalkarbay'ın şiirinde virüsün dünyaya açtığı zorluklardan söz edilmektedir. Burada Kazak toplumunda "virüs bize gelmeyecek" deyip ona inanmayanların olduğunu, ancak virüsün Kazakistan'ın bütün bölgelerine yayıldığını da söylemektedir. Durumlar ciddileşince ve zorlaşınca insanlar içinde buldukları durumun düzelmesini ve iyileşmesini Allah'tan dilerler. Bununla birlikte Şalkarbay, bütün dünyada olduğu gibi Kazakistan'da da doktorların evleri ve çocuklarından uzaklaşıp, salgınla mücadele etmekte olduğunu ifade eder. Bundan dolayı onları günümüzün kahramanları olarak nitelendirir.

Aytısta söylenen şiirlere bakınca bazı âşıkların tedbirlerin uygulanmasını sağlamak için polislerle birlikte "kontrol merkezlerinde" gönüllü olarak çalıştıkları da anlaşılabilir. Şiirlerinde bunu dile getirerek halkı virüsten korunmaya davet ederler. Bu durum, Rüstem ile atışma yapan Muhtar'ın sözlerinde karşımıza çıkmaktadır:

Men osı karantinde bir tınbadım
Qıynalıp catqan kezde arayı otan
Cüzdegen muqtac üydi araladıq
Halıq uşın casawğa qalay da qam
Odan keyin turdıq kün-tün blok postta
Tartıptı de saqtadıq solay qatan
(Niyazov Muhtar).

Ben şu karantinada hiç durmadım,
Zorluk çekiyorken nurlu Vatanım.
Yüzlerce muhtaç evi dolaştık,
Dedik halk için bir şeyler yapalım.
Ondan sonra bekledik gece gündüz kontrol merkezinde
Kurallara uyulmasını da sağladık katı bir şekilde

Şiirdeki mısralarda Âşık Muhtar'ın karantina döneminde yardıma muhtaç insanların evlerine erzak dağıttığı ve emniyet mensuplarıyla birlikte çalıştığı söylenmektedir. Bununla birlikte salgını yenmek için halkı cesaretlendirir ve sabırlı olmaya davet eder. Bunu ise kendisinin âşıklık vazifesi olarak görür. Yani, söz konusu âşık işiyle de sözüyle de virüsü önlemeye katkı sağlamıştır. Toplumsal uygulamalarda âşıkların işlevi üzerinde duran Ergun, “âşıklar gerek sazlarıyla, gerek sözleri ve davranışlarıyla milletin hislerine tercüman olmakta, sosyal hicvi canlı tutarak toplumsal sorunların çözülmesine katkıda bulunmaktadır” ifadesini kullanmıştır (Ergun 2014: 125). Bu anlayış, yani topluma işiyle de sözüyle de hizmet etme düşüncesi Kazak toplumunda âşıklardan önce var olan jıravlarda da görülür (Nurimanov 2018: 43). Jıravlık/ozanlık geleneğinin devamı sayılan âşıklık geleneğinin devam ettirici temsilcileri salgınla ilgili kendi görüşlerini de ifade etmişlerdir.

Buldrap eles bolıp burıngı kün
Baradı awırlatıp ğumır cügin
Perdelep betimizdi capqanmemen
Aşqanday cana dawir şımıldığın
(Niyazov Muhtar).

Eski günler hayal oldu,
Hayat yükünü ağırlaştırdı.
Maskeyle yüzümüzü kapatsak da,
Yeni bir devrin perdesi açıldı

Âşık, insanların hepsi yüzlerini maske ile kapatırlarken yeni bir dönemin başladığını söylemektedir. İkisini karşılaştırmalı bir biçimde betimleyerek ifade etmektedir.

Âşıklar Atışmasının İcra (Performans) Kuramı Açısından Değerlendirilmesi

Kazak aytıs sanatında icracı ile dinleyici arasındaki ilişki önemli bir yere sahiptir. Âşıklar seyircilerin desteği ve alkışından etkilenip ilham alırlar. Bu ikili ilişki aytıstaki söylenecek sözün ortaya çıkmasını doğrudan etkiler. Halkbilimci Dan-Ben Amos'un, Performans Teorisine göre, metin incelemesinde icracı ile dinleyiciyi de ekleyerek üçünü birlikte ele alması boşuna değildir (Ekici 2015: 130). Önceden hazırlanmış ve ezberlenen bir şiir olmayıp, hemen irticalen söylendiğinden dolayı aytıs sanatında icracı, dinleyici ve metin üçü birbiriyle sıkı bağlantılıdır. L. Urakova'nın çalışmasında Kazak aytısı icra kuramı çerçevesinde ele alınıp, üçünün birbiriyle ilişkisi gözler önüne serilmiştir. Âşık, şiir söylerken rakibini de dinleyici olarak saymıştır (Urakova 2014: 272). Bu bakımdan salgın sürecindeki aytısta, ister rakibiyle ister izleyicileriyle olsun, genel olarak icracı ile dinleyici arasında yüz yüze değil, sanal bir ilişki olmuştur. Bu durumda âşıklar dinleyicinin desteğinden ilham alamaz, etkilenemez. Bu ise çevrim içi aytısta sık sık değinilen konulardan biridir. Örneğin, radyo aytısında Muhtar rakibi Rüstem'e sesinin az çıkmakta olduğunu ve evde oturup yüksek sesle şiir söyleyemediğini ifade ederek şiir düzer. Ona Rüstem şöyle cevap verir:

Habardar cigit edin din, mekkeden
Cön bolar dostın könlin kirletpegen
Üyinde ünin öşip qalıptı-aw dep
Cüykeni türkileysin ilmekpenen
Üyde otırap ayqaylaw birtürlü ğoy
Estilmese qoşemet, dürmek degen
Üy artında kisi bar aynalayın
Körşilerge qaraymız qurmetpenen
Etac üydin osınday etikası
Ortaq zanğa bağınw mindet degen
Sal şıda sahnada colıqqanda
Ay-hay men ahawımdı ündep berem
Qulağınnın tübinen ayqaylaymın
Qoştassa q minaw caman indetpenen
(Kayırtay Rüstem).

Haberdar yiğit idin dinden, Mekke'den,
Doğru olur dost gönlünü kirletmemen.
Evinde sesin çıkmaz olmuş deyip
Sinirimi eşeliyorsun iğne ilen.
Evde oturup bağırmaq tuhaftır ya
Alkış ve kalabalığın sesi duyulmazsa.
Bizden başka insanlar da var, kurban olduğum
Saygılı davranırız komşulara.
Çok kathı evin etiği bu şekildedir
Ortak kurallara uymak zorunludur.
Biraz daha sabret, sahnede karşılaşınca
Yüksek ses ve güzel şiir o zaman olur.
Kulağının dibinden bağırırım
Şu kötü salgından kurtulalım önce bir

Şiir metninde âşık apartmanda yaşadığını ve yüksek sesle şiir söylerse komşularını rahatsız edeceğini anlatır. Ayrıca yüksek sesle söylemesini sağlayacak seyircinin desteği ve alkışının olmadığına da değinir. Bununla birlikte salgın biterse sahneye çıkıp şiirini yüksek sesle söyleyeceğini de belirtir. Burada dinleyicinin desteğinin ve alkışının olmayışının âşığın moralini ve söyleyeceği şiirini etkilediği görülmektedir. Bir başka aytista Skype ile birbirini videodan göreyerek söz yarıştıran Kızılordalı Sırım rakibi olan Almatılı Medetbek'e şöyle der:

Online aytıs bolıp catır bugün
Aqındar üde catıp qıynalıptı
Formatı bölek eken bul dodanın
Osılay ötkizwdı uyğarıptı
Negizi aytıstarda şay berwşi edi
Şairler sol şaydı işip şiralıptı
Tanğaldırıp turğanı, osı aytısqa
Şay-payı bar aqındar qatısa almay
Wi-Fiyı bar aqındar cıynalıptı
(Adilbek Sırım).

Çevrim içi aytıs yapıyor bugün,
Âşıklar evde yatıp zorlanmışlar.
Formatı farklıymış bu yarışın
Bu şekilde yapmaya karar vermişler.
Normalde aytıslarda çay verirdiler,
Şairler o çayı içip dinleşirdiler.
Şaşırtmakta olan ise, bu aytısa
Çayı olan âşıklar katılmayıp,
Wi-Fi'si olan âşıklar toplanmışlar

Kazak geleneğine göre, iki âşık kalabalığın ortasında ya da sahnede atışma yaparlarken onlara çay verilir. Âşıklar rakibi şiirini söylerken çay içerek onu dinler. Düzenlenen aytıslardaki şiirlerin metinlerinden çevrim içi aytısta çay verme ve çay içmenin olmayışının âşıkları etkilediğinden bahsedilir. Bundan dolayı yukarıdaki şiirde çevrim içi aytısın yapılışından, icracı ile dinleyici arasındaki ilişkinin internet, wi-fi gibi yeni teknolojilere bağlı olduğundan bahsedilir. Yani salgın sürecinde aytıs geleneğinde değişikliklerin yaşandığını gösterir. Bunun dışında âşıklarının birbirlerinin yüzlerini görmeden sadece seslerini dinleyerek atışma yapmaları da şiirlerine konu olmuştur. Örneğin, Âşık Rüstem rakibi Muhtar'a şöyle der:

Körine almay qalsaq biz köpşilikke
Körinbeytin virustin küyigi eken
Türin körmey aytısw qarşılaspen
Tünde töbeleskendey qıymın eken
(Kayırtay Rüstem).

Bizim halka görünemeyişimiz,
Gözükmeyen virüsün yüzündenmiş.
Rakibinle yüzünü görmeden atışma yapmak
Gece kavga etmek gibi zor imiş

Burada, Rüstem salgından dolayı halkın gözünün önünde olamadıklarını dile getirir. Rakibinin yüzünü görmeden radyo vasıtasıyla atışma yapmayı ise karanlıkla kavga etmek gibi diye betimler. Normal aytısta âşıklar dinleyicinin dikkatini kendilerine çevirmek için halka yönelik şiirler düzerken, bu kez internet üzerinden değerlendirip, oy verip, “beğen” tuşuna basan ve yorum yazan insanları şiirlerine dâhil ederler. Bu, Ayselpan ile söz yarıştıran Bek'in şiirinde karşımıza çıkar:

Assalaw mağaleykum, salem berdim
Dawıs bergen ultım men ulısım
(Şmat Bek).

Selamünaleyküm, selam verdim,
Oy veren milletim ile ulusuma

Çevrim içi aytısın ortaya çıkardığı engeller gazete aracılığıyla yapılan yazılı aytısta da dile getirilmiştir. Âşıkların yazdığı satırlara göre, yazılı aytıs düzenleyiciler tarafından önce WhatsApp grubunda yapılmıştır. Daha sonra ise oradaki metinler gazetede yayımlanmıştır. Örneğin, Maksat ile söz yarıştıran Didar şöyle der:

Şay işip sahnada sanimenen
Aytısıp otırwşı ek aspappenen
Qolındağı aspaptı qoya salıp
Aytısqan birtürli eken WhatsApp-penen
(Kami Didar).

Çayı içip sahnede güzellece,
Atışma yapardık enstrüman ile.
Elindeki enstrümanı bırakıp
Atışma yapmak tuhafmış WhatsApp ile

Burada, âşık Didar sahnede yapılan ayıtis ile WhatsApp üzerinden yapılan yazılı ayıtis karşılaştırır. Eline dombirasını alıp halkın ortasında atışma yapmanın artılarını söyler. Yine de âşıkların karantina döneminde ortaya çıkan engellere bakmadan ayıtisin yeni türlerini çabuk öğrendikleri ve onları daha da geliştirdikleri görülmektedir. İcra kuramı açısından bakacak olursak, seyirci de ayıtistan nasıl etkilendiğini ve beğenisini çevrim içi türde belirtmiştir. Yani “beğen” tuşuna basarak ve yorum yazarak ifade etmiştir. Ancak bu âşıklara o anda tesir etmez, ilham vermez. Buradan hareketle ayıtista üç taraflı ilişkinin önemli olduğu görülmektedir. Sözlü kültür ortamında alkışın yerini elektronik ortamda beğeni tuşunun aldığı söylenebilir.

Sonuç

Makalede küresel salgın sürecinde Kazakistan’da akınlar ayıtısının düzenlenmesi ve atışmada söylenen Covid-19’la ilgili şiirler değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Kazakistan’da olağanüstü hâl ilan edildikten beri üç sözlü ve bir de yazılı şekilde ayıtısın dört türü gerçekleştiği tespit edilmiştir. Sözlü atışmanın biri yani farklı mekândaki âşıkların görüntülü iletişim kurarak gerçekleştirdikleri söz atışmasının normal atışmadan üç noktada farklı olduğu anlaşılmaktadır. Onlardan ilki, âşıkların birbirini yakından görememesi yani görüntülü izleyip seslerini telefonda duymasıdır. Bu farklılık gelişmiş teknoloji nedeniyle gerçekleşmiştir. İkincisi, alkış ve ilham verecek kalabalığın olmaması ve buna rağmen sanal ortamdaki izleyicilerinin çok fazla olmasıdır. Diğeri ise sözlü kültürün hemen kaydedilmesidir. Âşık atışmasının kaydedilmesi her bakımdan yararlıdır.

Sözlü ayıtısın diğeri ikisi bir başka ifadeyle aynı ortamda bulunan iki âşığın atışmasının sosyal medyada canlı yayınlanması ve sadece sesini duyarak yapılmış atışmanın radyo aracılığıyla halka ulaşması salgının ortaya çıkardığı yeni türlerdendir. Yazılı ayıtis ise eski geleneğinin tekrar canlanması olarak değerlendirilebilir.

100’e yakın gerçekleşmiş söz yarışmasına 100’den fazla akının katılması Kazakistan’da âşıklık geleneğinin SOKÜM olarak yaygın hâlde olduğunu göstermiştir. Bunların bazılarının akınların kendi isteğiyle, çoğunluğunun kültür merkezleri ve kurumlar tarafından organize edilmesi ve büyük miktarda ödül verilmesi Kazakistan’da âşıklık geleneğinin korunmasına devlet tarafından önem verildiğini gösterir. Öncelikle Skype, WhatsApp, Instagram, Facebook aracılığıyla gerçekleşip sonra Youtube’a aktarılmış âşık atışması videosunun halk tarafından çok izlenmesi ve beğenilmesi de Kazak toplumunda akınların önemli bir role sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Zor günlerde halkın ve devletin yanında olan akınlar, salgın sürecinde de eski cıvıllık/ozanlık geleneğini devam ettirmişlerdir.

Kazak akınları koronavirüs hakkındaki düşüncelerini rakipleriyle söz atışırken kullanmışlardır. Atışma sırasında söylenen şiirler salgın dönemindeki Kazak halkının gelecek göreneği ve dünya görüşünü korumaya çalıştığını ispatlamıştır. Sosyal-kültürel açıdan şiirlerin içeriği sözlü tarih açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

- Adilbek Sırım ve Abdikarimov Medetbek atışması. <https://www.Youtube.com/watch?v=N6Stu99zeXg&t=60s>, yüklenme tarihi, 10 Nisan 2020.
- Awezov, Muhtar. “Ayıtis ölemler.” *Aityıs*. Haz. Şegen Ahmetov ve Baltaş Iskakov. 1.Cilt. Almatı: Kazaktın memlekettik körkem adabiyet baspası, 1964: 24-49.
- _____. “Sovet akınlarının ayıtısı.” *Aityıs*. Haz. Şegen Ahmetov, Baltaş Iskakov ve Köbey Seydehanov. 3.Cilt. Almatı: Cazuşı, 1966: 10-22.
- Çetin, İsmet. “Elektronik Ortamda Kovid-19 Salgın Edebiyatı (Şiir Örneği)”. *Avrasya Dil Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 4(1), 2020: 1-18.
- Ekici, Metin. *Halk Bilgisi (Folklor). Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2015.
- Ercilasun, Ahmet-Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. *Kâşgarlı Manmud Dîvânı Lugâti’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK yayımları, 2014.

- Ergun, Metin. *Kopuz Sarını/ Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği: Akın ve Cıravlar*. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Ergun, Pervin. "Toplumsal Uygulamalarda Âşıkların İşlevi". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 22 (2014): 122-126.
- Cüsipov, Berik. "Alğı söz." *Sırda ötken söz sayıs*. Haz. Almatı: Arna-b, 2009.
- Gürçayır, Selcan. "Gerçek Ozan Kimdir Diye Sorarsan/Çağına Tanıklık Eden Kişidir: Âşıkların Toplumsal Rollerini Açısından Koronavirüs konulu şiirleri". *Millî Folklor*, 127 (2020): 5-17.
<https://aikyn.kz/antikor-ajtystyg-zhengimpazdary-anyqtaalady/>, Erişim tarihi: 30.06.2020.
<https://ich.unesco.org/en/decisions/4.COM/13.72>, Erişim tarihi: 30.06.2020.
<https://ich.unesco.org/en/decisions/10.COM/10.B.20>, Erişim tarihi: 30.06.2020.
<https://www.sabah.com.tr/video/dunya/karantinadaki-italyada-evinden-cikamayan-halk-pencerelerde-sarki-soyluyor>, Erişim tarihi: 01.10.2020.
<https://www.Youtube.com/watch?v=1cjHIBgTPE0&t=97s>, Erişim tarihi: 30.06.2020.
<https://www.Youtube.com/watch?v=pxADFv8-RXc>, Erişim tarihi: 30.06.2020.
- İzbasarov Şalkarbay ve Sultanhan Meyirbek atışması. <https://www.Youtube.com/watch?v=WprD9PKtkpM>, yüklenme tarihi, 18 Nisan 2020.
- Kami Didar ve Kuzemhan Maksat atışması. Ontüstik Kazakistan gazetesi, 16 Nisan 2020, Sayı 40 (22781), Sayfa 8.
- Kartaeva Tattigül ve Marjan Dautbekova. "Kazak halkının geleneksel hukukunda cezalandırma şekilleri". *Millî Folklor*, 111 (2016): 193-207.
- Kartaeva Tattigül ve Bakytzhan Kalniyaz. "The Kazak wedding "Betashar": regional features and rites". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 84 (2017): 195-210.
- Kayırtay Rüstem ve Niyazov Muhtar atışması. <https://www.Youtube.com/watch?v=MBk98--acj1&t=330s>, yüklenme tarihi, 25 Mayıs 2020.
- Kayrat Nurkanat ve Ötepbayev Toba atışması. <https://www.Youtube.com/watch?v=0EbNb3fsyFI&t=325s>, yüklenme tarihi, 9 Nisan 2020.
- Köşen. "Şaşubay men Köşen". *Aitys*. Haz. Şegen Ahmetov, Baltaş Iskakov ve Köbey Seydehanov. 3.Cilt. Almatı: Cazuşı, 1966: 87-109.
- Mukanov, Sabit. "Aytıstar turalı." *Aytys*. Haz. Şegen Ahmetov ve Baltaş Iskakov. 1.Cilt. Almatı: Cazuşı, 1965: 9-35.
- Nurimanov, Bekarys. *Aytıstın damı coldarı cane integrasiyalık sipatı* //Studentter men cas ğalımdardın "Ğılım cane Bilim - 2013" atı 8.Halkıkaralık ğılımy konferensiyasının materiyaldar cınağı. Astana, 2013. 99-103 b.
- _____. "Tauelsizdik cıdarındağı aytys janrı". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Astana: L.N.Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi, 2014.
- Nurimanov, Bekarys ve Altay Amanzhol. "Karacaoğlan ve Bukar Kalkamanoğlu'nın Şiirlerinin Karşılaştırılması". *Millî Folklor*, 117 (2018): 41-56.
- Oğuz, M. Öcal. "Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras". *Millî Folklor*, 100 (2013): 5-13.
- Ospanova, Gülmira. "Kazak Türkçesinde Ölümlle İlgili Tabu Sözcükler ve Örtmece Kullanımı". *Millî Folklor*, 109 (2016): 162-172.
- Saraç, Ömer. "Salgın Hastalıkların Âşık Tarzı Türk Şiirine Yansıması: Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) Örneği". *Millî Folklor*, 127 (2020): 18-34.
- Sezimhan Şuğayıp ve Berdihan Kaziret atışması. <https://www.Youtube.com/watch?v=7g0aW7OC-HU&t=41s>, yüklenme tarihi, 17 Nisan 2020.
- Şöce. "Şöce men Camşıbay". *Aytys*. Haz. Şegen Ahmetov ve Baltaş Iskakov. 1.Cilt. Almatı: Cazuşı, 1965: 87-89.
- Tileutay Ayşolpan ve Şmat Bek atışması. <https://www.Youtube.com/watch?v=1cjHIBgTPE0&t=97s>, yüklenme tarihi, 17 Nisan 2020.
- Tileukul Nartay ve Karu Nurzat atışması. <https://www.Youtube.com/watch?v=pxADFv8-RXc>, yüklenme tarihi, 16 Şubat 2019.
- Urakova, Lazzat. "Performans Teori'nin Aytıslara Uygulanması ve Konısbay'ın Şınbolat'la Yaptığı Aytısta Söyleyici, Genel Dinleyici ve Düzenleme". *Bilig*, 71 (2014): 269-280.